

Sjamanen en slangenbezweerders

Nieuw Unesco-programma biedt mondiale erkenning voor immateriële cultuuruitingen

De Unesco heeft vorig jaar aan haar Werelderfgoedlijst van materiële monumenten het programma 'Meesterwerken van oraal en immaterieel erfgoed' toegevoegd. In Nederland is daar nauwelijks aandacht aan besteed. Een pleidooi voor grotere Nederlandse betrokkenheid.

De Werelderfgoedlijst van Unesco is beroemd. Er prijken bouwwerken op als de Chinese muur en de piramiden van Egypte. Daaraan is op voorspraak van een klein aantal lidstaten nu een nieuw programma voor 'Meesterwerken van oraal en immaterieel erfgoed' (*Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity*) toegevoegd. Het bestrijkt onder andere ritueel, taal, muziek en theater. Op 18 mei 2001 riep de directeur-generaal van de Unesco, Koïchiro Matsuura, in Parijs voor het eerst negentien cultuuruitingen uit tot meesterwerken van orale en immateriële cultuur. Deze meesterwerken variëren van de kleurrijke volkscultuur op het Djema-el-Fnapplein in Marrakech te Marokko, en de Hudhud-oogstliederen van de Ifugao in de Filippijnen, tot de met uitsterven bedreigde taal en cultuur van de Zápara in Ecuador en Peru. Ook oude theatervormen van China, Japan en India, zoals de Kunqu-opera, en het Nôgaku- en Kutiyattam-theater, staan op de lijst, evenals de muziek van de dwars bespeelde trompetten uit Ivoorkust en de polyfone zang uit Georgië.

In Nederland heeft de pers er – naar onze mening ten onrechte – weinig aandacht aan geschonken.¹ Wij beogen met dit artikel dan ook een impuls te geven aan de discussie over immaterieel erfgoed in Nederland. Bovendien hopen we een bijdrage te leveren aan een gedachtewisseling over het Unesco-programma en over de mogelijkheid en wenselijkheid van meer expliciete betrokkenheid van Nederlandse zijde bij de activiteiten op dit gebied. Daartoe leggen we onder andere de procedures uit.² Wij pleiten ervoor om als eerste stap een Nederlands beleidsstandpunt ten aanzien van het programma voor te bereiden uit het oogpunt van het behoud van culturele diversiteit in een globaliserende wereld. Het handhaven en bevorderen van de culturele diversiteit in de wereld, en dus ook in Nederland, zijn van essentieel belang voor verdergaande maatschappelijke ontwikkeling.

Erkenning van culturele meesterwerken op internationaal niveau bevestigt, net als bij het programma van materieel werelderfgoed, de kwaliteit van de nationale cultuur. Daarom vormt de Unesco-erkenning ook vaak een aanvulling op regionale en nationale erkenning, en in veel gevallen treft men dan ook de combinatie aan. Zo zijn het myste-

1. Een uitzondering is de bijdrage van Alex Burghoorn in *de Volkskrant* van 14 juni 2001, waarin afgezien van een aantal tot de verbeelding sprekende voorbeelden en foto's met een zeker dèdain over dit Unesco-programma wordt gesproken aan de hand van interviewfragmenten (Burghoorn 2001).

2. De procedures voor meesterwerken van oraal en immaterieel erfgoed zijn vastgelegd in een implementatiehandleiding, die, evenals het aanvraagformulier, te downloaden is van de Unesco-website onder: <http://www.unesco.org/culture/heritage/intangible/masterp/images/impleng.rtf>.

rijspel van het Spaanse Elche en de volkscultuur van het Djema-el-Fnaplein in Marra-kech beide voorbeelden van zowel nationaal erfgoed als een Unesco-meesterwerk. Bovendien genereert het keurmerk naast erkenning ook de politieke wil en de financiële middelen om dergelijke meesterwerken te onderhouden. In Nederland weten we veel

Het keurmerk genereert ook de financiële middelen om meesterwerken te onderhouden

met geld te regelen, ook op het gebied van erfgoed. Met geld zijn mensen om de tafel te krijgen, is de nodige juridische advisering te kopen of een consulent in te huren, er kunnen monumenten mee worden gerestaureerd en ander erfgoed instandgehouden. Maar veel jonge staten en ontwikkelingslanden beschikken niet over genoeg financiële middelen om hun materieel erfgoed te onderhouden, laat staan hun levende tradities. Het is goed dat een internationale organisatie zich hard maakt om dergelijke landen ter zijde te staan bij het over-

eind houden van immaterieel erfgoed door een internationaal keurmerk te verlenen aan het genomineerde erfgoed, morele ondersteuning te bieden bij fondsenwerving en deskundigheid te bevorderen voor toekomstig duurzaam beheer en financiële onafhankelijkheid.

Reeds uitgeroepen meesterwerken

In 2001 werden er van de 32 voordrachten 19 tot meesterwerk van de orale en immateriële cultuur uitgeroepen. Dit zijn:

1. Belize: de culturele ruimte van de Garifuna
2. Benin: het oraal erfgoed van Gelede
3. Bolivia: het Oruro-carnaval
4. China: de Kun Qu-opera
5. Dominicaanse Republiek: de culturele ruimte van het Broederschap van de Heilige Geest van Congos van Villa Mella
6. Ecuador/Peru: het orale erfgoed en de culturele manifestaties van het Zápara-volk
7. Georgië: de polyfone zang
8. Guinee: de culturele ruimte van de Sosso Bala in Nyagassola
9. India: het Kutiyattam Sanskrit-theater
10. Italië: het Siciliaans poppentheater
11. Ivoorkust: de muziek van de dwarstrompetten van de Tagbana-gemeenschap
12. Japan: het Nôgaku-theater
13. Korea: het koninklijke voorouderritueel en rituele muziek in de Jongmyo-tempel
14. Litouwen: het snijden van kruisen en de samenhangende symboliek
15. Marokko: de culturele ruimte van het Djema-el-Fnaplein
16. Filippijnen: Hudhud-zang van de Ifugao
17. Russische Federatie: de culturele ruimte en orale cultuur van de Semeiskis
18. Spanje: het mysteriespel van Elche
19. Oezbekistan: de culturele ruimte van het Boysun-district

Kwaliteit en kwetsbaarheid

De cultuuruitingen die individuele lidstaten van de Unesco voordragen voor dit zeer recente programma, worden besproken door experts. Daarna beoordeelt een veelkoppige internationale jury de meesterwerken en stelt de voordracht aan de directeur-generaal op. Tijdens een plechtige zitting, waarbij flitsen van de meesterwerken worden vertoond, doet de directeur-generaal de uiteindelijke proclamatie en reikt de daaraan verbonden oorkonde uit aan de vertegenwoordigers van het desbetreffende land of direct aan de beheerder van het erfgoed. Een dergelijke zitting vindt om de twee jaar plaats. De oorkonde kan worden beschouwd als een internationaal keurmerk van culturele kwaliteit.

Uiteraard moeten de cultuuruitingen aan zeer hoge kwaliteitseisen voldoen, maar de Unesco heeft ook bepaald dat het verschijnselen moeten zijn die in hun voortbestaan worden bedreigd. Daarom is er een plan van aanpak vereist, waaruit blijkt hoe men het cultuurverschijnsel in de toekomst denkt te beschermen of het nieuw leven in te blazen. Tussen de eisen gesteld aan kwaliteit – het moet immers gaan om een meesterwerk – en het bedreigd zijn bestaat in sommige gevallen een zekere spanning. Sommige cultuurelementen zijn van zeer hoog niveau en in strikte zin niet bedreigd. De beoordeling hiervan is in handen van een door de Unesco in het leven geroepen internationale jury, die daarbij ondersteund wordt met adviezen vanuit mondiale beroepsorganisaties. Een voorbeeld is het oude koningsritueel met de daarbij gespeelde muziek in de Jongmyotempel in Korea, dat niet bedreigd is, hoewel de Koreanen daar zelf anders over denken. De taal van de Zápara, die nog niet is beschreven en door slechts een handvol mensen wordt gesproken, is daarentegen weliswaar zeer bedreigd, maar tenzij men ervan uitgaat dat iedere taal een meesterwerk is, is het moeilijk om vast te stellen of het hier een meesterwerk betreft. In andere gevallen is dit spanningsveld niet aanwezig. Een voorbeeld is het Djema el-Fnapein in Marrakech, dat bijzonder is en tevens uniek in zijn soort, maar ook bedreigd.

Criteria

Om op de lijst ‘Meesterwerken van oraal en immaterieel erfgoed’ te komen, moet het geselecteerde erfgoed

1. een uitzonderlijke waarde vertegenwoordigen
2. zijn wortels hebben in de culturele traditie waar het deel van uitmaakt
3. bijdragen aan een bevestiging van de culturele identiteit
4. een bron van inspiratie en interculturele uitwisseling vormen
5. een hedendaagse culturele en sociale rol spelen
6. uitblinken in de toepassing van specifieke (hand)vaardigheden
7. voorzien in een unieke nalatenschap van een levende culturele traditie
8. het risico lopen voorgoed te verdwijnen.

Daarnaast geldt dat er wordt gekeken naar het ‘plan van aanpak’. Dit is een soort actieplan waarin de beheerstructuur van het erfgoed wordt uitgelegd aan de hand van een aantal internationale criteria die gelden voor elk programma dat wordt gelanceerd door een organisatie van de Verenigde Naties, zoals duurzaamheid, eigendomsverhoudingen, verantwoordelijkheden, et cetera.

Dit oude, driehoekige plein ligt aan de oorsprong van Marrakech en is tevens het symbool van deze stad. Het is omzoomd door publieke gebouwen, cafés, restaurants, hotels en winkels. Deze ontmoetingsplaats voor de plaatselijke bevolking met mensen uit de regio gold in de jaren zestig als een trekpleister voor westerse jongeren die de wereld verkenden. De traditionele cultuur van het plein wordt gedragen door vertellers, muzikanten, acrobaten, slangenbezweerders, dansers, glaseters, dierentemmers en anderen die er hun beroep uitoefenen. Het plein is de laatste decennia steeds toeristischer geworden. De noodzaak om het gemotoriseerde verkeer in Marrakech te stroomlijnen heeft tot plannen geleid om de culturele functie van het plein te beëindigen en het voor verkeersdoel-einden open te stellen. Deze bedreiging heeft tot een reactie geleid die tevens een van de aanleidingen is geweest om het nieuwe Unesco-programma voor orale en immateriële cultuur op te stellen. Door de plaatsing op de Unesco-lijst van meesterwerken is de bescherming van de oorspronkelijke functie van deze unieke plaats gerealiseerd.

Culturele fossielen

Hiermee belanden we bij de vraag of dergelijke cultuurverschijnselen eigenlijk wel geconserveerd kunnen of moeten worden. Hebben zij als zij bedreigd zijn niet de band met de oorspronkelijke levensbron verloren? Is de band met hun oorspronkelijke cultuur niet afgesneden? Wordt de lijst van meesterwerken zo op den duur niet door bloedeloze culturele fossielen gedomineerd? Kun je in tegenstelling tot gebouwen en monumenten immateriële cultuuruitingen überhaupt wel beschermen? De Unesco stelt het nergens expliciet, maar evenals bij de bescherming van materieel erfgoed gaat het bij de orale en immateriële meesterwerken niet alleen om conservering, maar ook om handhaving en gebruik in een nieuwe context. Dit betekent dat het behalve om bescherming ook om het creëren van nieuwe functies kan gaan, wat de levensvatbaarheid van cultuurverschijnselen bevordert.

Een voorbeeld hiervan is het middeleeuwse mysteriespel over Maria Hemelvaart, dat ieder jaar op 14 en 15 augustus met veel vertoon in Elche (nabij Valencia, Spanje) wordt opgevoerd, waarbij de begrafenis, opstanding, hemelvaart en kroning van de moeder

Zelfs de rol van Maria wordt door een jongen gespeeld

Gods worden uitgebeeld en bezongen. Daarbij bereikt men spectaculaire effecten met behulp van middeleeuwse machinerieën waarmee engelen uit de hoge koepel van de basiliek afdalen en de maagd Maria later weer ten hemel wordt opgeheven. De zang, veelal solo en a capella, is fenomenaal en het spel wordt, zoals in de Middeleeuwen, alleen door mannen uitgevoerd. In die tijd was de vertolking van vrouwelijke personages door actrices uit den boze. Zelfs de rol van Maria

wordt door een jongen gespeeld. Bescherming van het spel in zijn oorspronkelijke vorm maakt deze optredens in een volledig andere context mogelijk. Steeds vaker worden delen van het repertoire door het jaar heen elders in concertzalen uitgevoerd.

De Spaanse televisie heeft de uitreiking van de oorkonde op 18 mei 2001 uitgebreid gefilmd. De delegatie van de stad Elche, waarvan de burgemeester deel uitmaakte, gaf met oorverdovend gejuich blijk van haar vreugde over het feit dat het mysteriespel niet alleen lokaal en nationaal was erkend, maar nu ook op mondiaal niveau tot meesterwerk was uitgeroepen. Dit werd blijkbaar als een niet te verwaarlozen stimulans ervaren.

Symbool van nationale identiteit

Een ander motief om een cultuuruiting internationaal te erkennen kan zijn het helpen van volken die langdurig zijn onderdrukt, bij het hervinden van een eigen identiteit. Een voorbeeld hiervan is Litouwen met zijn traditie van houten kruisen, een onbetwiste uiting van volkscultuur. Deze kruisen zijn vrijwel uniek voor het land; ze komen verder alleen nog voor in een klein deel van het aangrenzende Polen. Ze staan verspreid over alle regio's en hebben grote historische, artistieke, culturele en sociale waarde. Wereldberoemd is de Heuvel van de Kruisen van Jurgaiciai in de buurt van de stad Siauliai. Hier staat een uitzonderlijk groot aantal kruisen bij elkaar.

Het maken en plaatsen van houten kruisen is een traditionele gemeenschapsactiviteit, die voortvloeit uit volksgeloof en gepaard gaat met ceremonies. De kruisen worden in opdracht van een individu of van een gemeenschap gesneden door bedreven ambachtslieden. Op het ogenblik zijn er nog ongeveer tweehonderd van dit soort vaklieden. Als een kruis voltooid is, wordt het door een priester gewijd. Daarna zorgt de gemeenschap voor het onderhoud. In vroeger tijden maakten de kruisen deel uit van kalenderevenementen, kerkelijke festivals en oogstfeesten. Een aantal van die feestdagen zijn de Dag van Sint Markus (25 april), de Meigebeden, Pinksteren en Allerzielen.

Toen Litouwen werd ingelijfd door het Russische Rijk (1795) werd de traditie rond de kruisen onderdrukt door de Russisch-orthodoxe kerk, die de plaats innam van het heersende rooms-katholicisme. Opstanden tegen de Russen volgden. Het plaatsen van kruisen maakte deel uit van het verzet, en voedde een nationaal besef bij de bevolking van Litouwen. Na de onafhankelijkheid (1918) werd het maken van kruisen bevorderd en sinds de jaren twintig van de vorige eeuw kregen de kruisen betekenis bij nationale feestdagen.

In 1940 werd Litouwen weer bij de Sovjet-Unie ingelijfd. Na de Tweede Wereldoorlog vernietigde het Sovjet-regime een groot aantal kruisen. Alleen in afgelegen gebieden werden ze min of meer gedoogd. In de jaren zeventig bliezen de Sovjet-leiders, vanuit hun waardering voor handarbeid, ambachtelijke vaardigheden zoals houtsnijden nieuw leven in. Het werd een onderwerp voor lezingen en seminars. Na de onafhankelijkheid (1991) werd de traditie van het snijden van kruisen weer in haar oude vorm hersteld.

Nog afgezien van hun christelijke connotaties zijn de kruisen in toenemende mate een symbool geworden van de Litouwse identiteit door hun hardnekkig voortbestaan in tijden van onderdrukking. Op nationaal niveau is een aantal instellingen medeverantwoordelijk voor het onderhouden van de kruisen, zoals het Lithuanian Folk Culture Centre in samenwerking met de gemeenten en regionale parken. De wet beschermt de kruisen als culturele uitingsvorm. Er berusten geen individuele rechten op. Ze zijn ook niet gesigneerd. Er zijn dus nog geen rechtsgeldige mechanismen, zoals beeldrecht, om de traditie te beschermen. En het onderwijs schiet tekort om de overdracht aan de jongere generatie te garanderen. Er wordt naar wegen gezocht om door middel van trainingen het voortbestaan van deze unieke traditie te garanderen. Volgens de Unesco verdient een land dat zo lang culturele schade heeft geleden onder een vreemde overheersing ondersteuning om deze situatie te boven te komen en zijn identiteit te hervinden. De unieke traditie van het snijden en oprichten van prachtige houten kruisen als symbool van volk en natie met diepe religieuze wortels is dan ook als bedreigd meesterwerk erkend.

De laatste der sjamanen

Ook voor het indiaanse Zápara-volk geldt de erkenning door de Unesco als een erkenning van zijn identiteit. Dit volk vestigde zich eeuwen geleden in het zeer biodiverse gebied van het Amazone-regenwoud. De Zápara beschouwen een gebied van 150.000 hectare als hun voorouderlijk territorium. Door het openleggen van het Amazonegebied is daar nu nog maar ongeveer 50.000 hectare van over. Culturele aanpassing lijkt onvermijdelijk, met name doordat het Zápara-gebied in 1941 opgedeeld is in de provincie Paztaza in Ecuador en de aangrenzende provincie Loreto in Peru. Maar de grootste bedreiging zijn de multinationale bedrijven die het oerwoud in de Amazone platwalen. De bevolking loopt snel terug.

Om hun identiteit erkend te krijgen hebben de Zápara zich georganiseerd in de *Asociación de la Nacionalidad*, opgericht in 1999 en geleid door een van de zonen van de laatst levende Zápara-sjamaan. Ook is er de *Direction of Education for the Zápara Nationality of Ecuador*, de organisatie die de eerste initiatieven heeft genomen tot het schrijven van het nominatierapport voor Unesco. In Peru moeten er soortgelijke organisaties worden opgericht. Alleen op deze manier kan het Zápara-volk doordringen tot de nationale politiek en de burgersamenleving van het land waarin het leeft. Door de nationale overheid worden ze beschouwd als een onbelangrijke culturele minderheid.

Net als hun naburige volken beschikken de Zápara over een oraal overgedragen cultuur. Na vijf eeuwen van voortdurende externe druk worden hun taal en kennissysteem met uitsterven bedreigd. Slechts vijf ouderen spreken de taal en er is nog maar een enkele sjamaan die de medische kennis heeft over wat het bos kan leveren aan traditionele geneesmiddelen. De ouderen voelen zich verantwoordelijk om hun taal en cultuur over te dragen aan de jongeren.

Twee jaar geleden zijn de eerste pogingen ondernomen om de taal nieuw leven in te blazen. De vijf ouderen zijn begonnen met het onderwijzen van hun taal op school. Dit werpt gestaag zijn vruchten af en de kinderen beginnen de Zápara-taal weer te gebruiken. Ze kennen inmiddels verhalen en liedjes. Verdere studie van de Zápara is noodzakelijk. Het bijeenbrengen en overdragen van kennis over de medicinale werking van planten in de jungle zijn de volgende stap. Die moet snel worden genomen, want er is nog maar één man over die deze kennis bezit: de Peruviaan César Ushiga, de laatste der sjamanen.

Voor de Unesco maakt het feit dat het Zápara-volk zoveel eeuwen culturele interventie van buitenaf heeft overleefd, zijn cultuur tot een 'meesterwerk van de menselijke creatieve genius'.

Lobbyen en mobiliseren

Bij het bureau van de Nederlandse Unesco-commissie in Den Haag kwamen de afgelopen maanden uiteenlopende vragen binnen over het behoud van Nederlands immaterieel erfgoed. Zo belde op een ochtend een veehandelaar uit Noord-Holland. Hij maakte zich diepe zorgen over het verdwijnen van de veemarkt in Purmerend. Deze bestond al zeshonderd jaar en dreigde nu in één klap te verdwijnen. Bang voor nieuwe crises door gekkekoeienziekte of mond- en klauwzeer had het Rijk besloten abrupt een einde aan te maken aan de handel op een aantal van dit soort openbare plaatsen in stadskernen die niet voor niets beestenmarkt of veemarkt heten. De veehandelaar wilde

dan ook weten of het bureau van de Unesco in Den Haag zich kon inzetten voor het redden van de veemarkt.

Deze vraag was terecht. Maar de instantie niet de juiste. Het advies aan de handelaar luidde ongeveer als volgt. Ga praten met het gemeentebestuur van Purmerend. Laat ze de veemarkt op de politieke agenda zetten van de wethouder van Cultuur en erkennen dat het een publiek goed is dat na eeuwen dreigt te verdwijnen. Organiseer daarna een ruimere lobby. Richt desnoods een stichting op, zoals als de ‘Vrienden van de Veemarkt van Purmerend’. Dan zijn er al twee kampen gemobiliseerd, de lagere overheid en de burgersamenleving. Stel vervolgens een actieplan op waar zowel de gemeente als de stichting voor tekenen. Dat plan moet naar de hogere overheden, de provincie en het Rijk. Uiteindelijk doet het Rijk, dat wil zeggen het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, een voordracht aan de Unesco in Parijs.

Sigaar uit eigen doos

Zo gaat het ook wanneer een Nederlander warmloopt voor de bescherming van immaterieel erfgoed in het buitenland. Het gaat dan om mensen die professioneel betrokken zijn bij het cultuurbehoud in een ander land, of er op vakantie zijn geweest. Het volgende voorbeeld berust op een feitelijk verzoek van een architect die betrokken was bij het slaan van waterputten in het gebied van het Dogon-volk, dat woont aan de voet van het langgerekte woestijnrif in het oosten van Mali. Het probleem dat de architect schetste, is kort samen te vatten met de veelgeciteerde uitspraak van Amadou Hampaté Ba³: ‘Als er in een Afrikaans dorp een oude man sterft, brandt er een bibliotheek af’ (Van Helden 2001). Want terwijl het goed gaat met het behoud van grotten van de Dogon, dreigen de mensen die aan de voet van deze grotten wonen weg te trekken. Althans de jongere generatie. Daardoor valt er voor oude mensen geen inheemse kennis meer over te dragen en sterft de orale traditie van dit volk eerdaags uit. Terwijl de verhalen van deze oude, wijze mannen onlosmakelijk verbonden zijn met de geschiedenis die de Dogon zelf over hun voorouders en de grotten vertellen.

Kan het bureau van de Unesco-commissie in Den Haag helpen met het redden van lokale tradities in Mali? Hier geldt in principe hetzelfde als voor Purmerend. In eerste instantie is het niet aan Nederland om zich op te werpen als beschermer van dit immateriële erfgoed. Het ministerie van Onderwijs en Cultuur in Mali is de aangewezen instantie om een voordracht te doen bij de Unesco in Parijs, niet een Nederlandse club of regeringsinstantie. Zo'n voordracht moet gepaard gaan met een actieplan. In dit geval bijvoorbeeld de suggestie om in het gebied schooltjes op te zetten, waardoor voor de jongeren de verleiding om weg te trekken misschien kleiner wordt.

Maar niet ieder land beschikt over de capaciteit om dit soort voordrachten en actieplannen te formuleren in de taal van een organisatie als Unesco. Behalve deze kennis ontbreekt ook nogal eens de politieke wilskracht om zich in te zetten voor een dergelijk lokaal initiatief. Dan is het handig als mensen die wel over dergelijke kennis beschikken, zich inzetten om mensen uit ‘zuidelijke’ landen te helpen bij het organiseren en het schrijven van een voordracht. En bovendien dit proces te begeleiden tot op regeringsniveau, in dit geval het ministerie voor Onderwijs en Cultuur in Mali. Want dat ministerie

‘Als er in een Afrikaans dorp een oude man sterft, brandt er een bibliotheek af’

3. Een legendarische Malinese wijze (1900-1991) die prominent lid was van de Uitvoerende Raad van de Unesco onder de Franse directeur-generaal René Maheu (1961-1974).

zal uiteindelijk de inspanning moeten leveren om het aan te vragen. En dat is niet voor niets zo, want het ministerie verklaart zich na erkenning garant om het behoud van het erfgoed te steunen. In die zin is het altijd een sigaar uit eigen doos. De aanvrager betaalt, zij het dat de Unesco ook een (financiële) inspanningsverplichting heeft op het gebied van monitoren en dat internationale erkenning vaak een extra stimulanst betekent.

Verantwoordelijkheden en verplichtingen

Het land dat of de lidstaat die de voordracht van een meesterwerk doet aan Unesco en die voordracht door Parijs erkend krijgt, is dus uiteindelijk de instantie die de verantwoordelijkheid heeft om het erkende erfgoed op zijn minst in stand te houden. Maar de staat is niet de beheerder. Die rol wordt toebedeeld aan een (semi-)overheids- dan wel particuliere instelling zoals een museum of een speciaal voor dit doel in het leven geroepen beheersstichting. In het geval van een door Unesco in Nederland erkend werelderfgoed is het Centraal Museum in Utrecht de beheerder van het Rietveld-Schröderhuis. In het geval van droogmakerij De Beemster voert een stichting het beheer.

Nederland heeft geen voordrachten gedaan voor het programma 'Meesterwerken van oraal en immaterieel erfgoed'. Er zijn in Nederland dus ook geen organisaties aangewezen. In het buitenland zijn wel voorbeelden te vinden. Zo heeft de Dominicaanse Republiek bij monde van het ministerie van (Onderwijs en) Cultuur de Culturele Ruimte van de Broederschap van de Heilige Geest van Congos van Villa Mella voorgedragen als meesterwerk. Het beheer is echter in handen van het nationale Museum of Mankind van dit land, samen met de vereniging van dragers van deze traditie. Het museum zorgt voor de verantwoorde begeleiding van de 'dragers', die uiteindelijk ervoor moeten zorgen dat de traditie blijft voortbestaan.

Dit betekent dat de Unesco zich niet contractueel garant stelt voor het voortbestaan van de voorgedragen traditie. Dat doet de desbetreffende lidstaat die de voordracht heeft ingediend bij de Unesco. Maar de Unesco ontwerpt wel instrumenten om het keurmerk enigszins te waarborgen. Het laat zich aanzien dat net als bij het Werelderfgoedprogramma met betrekking tot monumentaal onroerend goed en cultuurlandschappen er ook voor de meesterwerken van oraal en immaterieel erfgoed zogenaamde *monitoring visits* zullen plaatsvinden vanuit Parijs als onderdeel van het begeleidingstraject.⁴

Het ontwikkelen van een instrumentarium om gewicht te geven aan het keurmerk gaat echter verder. Janet Blake, verbonden aan de Universiteit van Glasgow, kreeg de opdracht om een inventariserende studie uit te voeren ter voorbereiding van het ontwerpen van een aantal rechtsgeldige instrumenten, waarop de Unesco kan terugvallen als het immaterieel erfgoed in gevaar dreigt te komen (Blake, z.j.) Ook wordt er nagedacht over de rechten die rusten op producten van immaterieel erfgoed, zoals muziek, liederen, orale teksten, heldendichten en dierenfabels. Allemaal zaken waar men nog niet uit is en die in principe 'werk in uitvoering' zijn.

High-tech pretpark

Zijn er in Nederland cultuuruitingen te vinden die een kans maken op de lijst van meesterwerken terecht te komen? Bij een voordracht aan de Unesco moet het gaan om een uitzonderlijk cultureel gebruik, of een bijzondere ontmoetingsplaats of uitingsvorm. Dit gebruik dient bovendien bedreigd te zijn. Eigenlijk, zoals eerder gesteld, twee

4. In principe is het conform het Werelderfgoedprogramma mogelijk dat lidstaten die hun beheersverplichtingen niet nakomen, het keurmerk Werelderfgoed kwijtraken. Het erfgoed wordt dan op de 'zwarte lijst' geplaatst.

criteria die op gespannen voet staan met elkaar. Traditionele expressievormen op het gebied van dans, theater of muziek heeft Nederland in strikte zin niet meer. Er zijn voldoende voorbeelden te vinden van uitzonderlijke feesten of gedenkdagen die terug te voeren zijn op de liturgische kalender, zoals Allerzielen, Sint-Maarten, Sint-Hubertus, Sinterklaas, Kerstmis, Onnozele Kinderen en Driekoningen. Maar de gebruiken die daarmee samenhangen, zijn voornamelijk feesten voor kinderen die de commercie bovendien nieuw leven heeft ingeblazen. Er is hier nauwelijks sprake van bedreigd erfgoed.

Komt een lokaal herdenkingsfeest als Leidens ontzet op 3 oktober (zie ook Nas 1998) dan in aanmerking voor de Unesco-lijst? Van oudsher is dit een gelegenheid tot feesten, drinken en eten om de overwinning van de geuzen op de Spaanse bezetters te vieren, al zullen veel jongeren dit wellicht niet meer weten. De viering van Leidens ontzet kun je niet verwijten dat het niet meegaat met zijn tijd. Vroeger was het vooral een volksfeest van de 'bedeling'. Iedere ingezetene van Leiden kon zich 's ochtends vroeg in de rij voegen om van de gemeente gratis haring en wittebrood te ontvangen. Dit deden vooral de armen. De rijken vierden 's middags feest in hun sociëteit. Uiteindelijk kon iedereen genieten van de optocht met tableaux vivants op praalwagens en het vuurwerk waarmee het feest werd besloten.

Nog steeds wordt dit oude feest financieel en organisatorisch gedragen door de gemeente Leiden en de burgersamenleving, met name de Drie Oktobervereniging. Maar er is nu ook een high-tech pretpark met kostbare apparaten die met een hoog toerental angstaanjagende buitelingen maken. Sommige Leidenaren sparen nog steeds een groot deel van het jaar om hun geld in anderhalve dag uit te geven aan feestvieren. Niemand ontbreekt het aan geld om zelf haring en wittebrood te kopen. Het is dus al lang geen feest meer van de 'bedeling'. En van een bedreiging van een uitgesproken lokaal Nederlands volksfeest is geen sprake. Het is dus waarschijnlijk niet iets om aan Unesco voor te dragen als Nederlands bedreigd immaterieel erfgoed.

Procedures

In erfgoedkwesities geldt er bij Unesco een serie standaardprocedures die onafhankelijk van het programma min of meer hetzelfde stramien volgen.

Lancering van een nieuw programma

- De lancering van een Unesco-programma zoals 'Meesterwerken van Oraal en Immaterieel Erfgoed' wordt tijdens de Algemene Vergadering bekendgemaakt aan de nationale overheden van de lidstaten.
- De nationale overheid van de individuele lidstaten zal zich binnen haar desbetreffende vakministerie (over het algemeen het ministerie van Onderwijs en/of Cultuur) over haar formele houding ten aanzien van het nieuw gelanceerde Unesco-programma beraden en al dan niet besluiten actie te ondernemen om bij te dragen aan de implementatie van dat programma in haar land.

Om zich een beeld te kunnen vormen van de validiteit van zo'n nieuw te lanceren Unesco-programma zal het desbetreffende vakministerie advies vragen aan

overheidsinstellingen die de rol van kenniscentrum vervullen op dat specifieke terrein (in Nederland het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en zijn academische evenknie het Meertens Instituut; of de Nationale Unesco Commissie).

– Op basis van de ingewonnen adviezen kan het ministerie besluiten verdere actie te ondernemen, maar het kan het advies ook naast zich neerleggen en besluiten niets te doen ten aanzien van het advies en het gelanceerde Unesco-programma.

Voordracht door de lidstaten

- De voordracht van een specifiek erfgoeditem voor een Unesco-erfgoedprogramma geschiedt op nationaal niveau door de individuele lidstaten.
- Een voordracht kan door meerdere lidstaten tegelijkertijd worden gedaan (kortom, een gecombineerde voordracht door bijvoorbeeld buurlanden).
- De bewindvoerders van de lidstaat of lidstaten dragen het erfgoed voor bij monde van het ministerie van Onderwijs en/of Cultuur.
- Het initiatief tot het voordragen van een erfgoeditem kan zowel op lokaal als op nationaal niveau worden genomen, door gouvernementele en door niet gouvernementele organisaties NGO's.
- Indien het initiatief een erfgoeditem betreft op lokaal niveau en de opstart tot de voordracht eveneens wordt ondernomen op lokaal niveau vanuit de burgersamenleving (door een NGO), dient de voordracht langs de geijkte lijnen via gemeentebestuur en eventueel provinciaal bestuur zijn weg naar het ministerie te vinden (van laag naar hoog), gesteund door de nodige lobby's.
- Indien het initiatief op lokaal niveau direct wordt ondernomen door een gemeentebestuur, is er in strikte zin geen terugkoppeling naar de burgersamenleving nodig en kan het initiatief door naar de hogere overheden.
- Daar wordt een eventuele voordracht geplaatst naast andere voordrachten en getoetst aan de criteria die er op nationaal niveau aan de implementatie van het Unesco-programma zijn gesteld en uiteraard ook aan de criteria van het programma zelf.
- Van deze voordrachten wordt een lijst samengesteld die aan Unesco in Parijs wordt overhandigd en waarvan de permante vertegenwoordiger (PV) voor Unesco in Parijs op de hoogte wordt gesteld.
- Tevens wordt er aangegeven welk erfgoeditem van deze lijst voor het desbetreffende land als eerste in aanmerking zal komen voor erkenning door Unesco (ook hiervan wordt de PV op de hoogte gesteld).
- Bij Unesco in Parijs wordt een internationale jury samengesteld die een selectie moet maken uit alle voordrachten die zijn binnengekomen uit de lidstaten voor de desbetreffende ronde in een eenjarige of meerjarige nominatiecyclus.
- De jury laat zich in haar oordeel leiden door een evaluatie van alle nominaties van die ronde door een onafhankelijke evaluatiecommissie, over het algemeen gecoördineerd door een gemandateerd deskundige uit een van de aan Unesco gelieerde mondiale beroepsverenigingen (georganiseerd in NGO's). In het geval

van het programma 'Meesterwerken van oraal en immaterieel erfgoed' waren dat onder andere de International Union of Anthropological and Ethnological Sciences en de Internationale Council of Traditional Music.

- De coördinatoren van deze evaluatiecommissies brengen een advies uit aan de jury, die dit al dan niet kan overnemen.
- Dan volgt de proclamatie in Parijs waarbij de permanente vertegenwoordiger uit de desbetreffende lidstaat zich van de taak kwijt om de oorkonde in ontvangst te nemen en/of vertegenwoordigers van het verantwoordelijk vakministerie van de lidstaat, en/of de vertegenwoordigers van de instelling die uiteindelijk verantwoordelijk zijn voor het beheer van het erfgoed in kwestie.
- Vanuit het Unesco-hoofdkwartier in Parijs heeft er eens in de zoveel tijd *monitoring* en begeleiding plaats bij wijze van follow-up.

Voordeel van de twijfel

Andere Nederlandse initiatieven zijn te lokaal en kleinschalig om serieus overwogen te worden. Hoewel het een eis is dat het om lokaal erfgoed gaat, moet de uitstraling ervan een zekere allure hebben om internationale erkenning te verkrijgen. Bovendien moet het een duidelijke geschiedenis hebben en verankerd zijn in de plaatselijke samenleving. En het moet ook passen in een actieplan dat de steun van zowel de lokale als de nationale overheden geniet. In Nederland zijn daar niet makkelijk voorbeelden van te geven. Vandaar dat Nederland als lidstaat van Unesco het initiatief afstandelijk volgt, terwijl andere landen, waaronder Spanje, Portugal en Italië, maar ook Korea en Japan, het juist met enthousiasme omarmen.

Niet alleen Nederland heeft tot nu toe afgezien van deelname aan het nieuwe Unesco-programma. Dit geldt in feite voor de meeste westerse landen in het noorden. Behalve Nederland ontbreken op de lijst onder andere de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk, Duitsland en België. Nederland was ook bij het programma van wereldmonumenten laat met voorstellen. Dit programma begon in 1972, maar pas in 1992 tekende Nederland voor deelname. Het eerste Nederlandse voorstel, het eiland Schokland, werd in 1995 erkend. Nu staan er verschillende monumenten op de lijst van Werelderfgoed, zoals de waterlinie rond Amsterdam, de molens van Kinderdijk-Elshout, het oude deel van Willemstad, het Ir. D.F. Wouda-gemaal, de droogmakerij de Beemster en het Rietveld-Schröderhuis.

Hoewel de mogelijkheden voor een Nederlandse voordracht voor het programma 'Meesterwerken van immaterieel en oraal erfgoed' niet voor het oprapen liggen, zijn er wel een paar te bedenken. Bijvoorbeeld het Fries, een interessante taal die alle sympathie verdient en door veel Friezen als enigszins bedreigd wordt beschouwd; de Nederlandse waterschappen, die als de oudste bestuurlijke organen uniek en diep in onze samenleving geworteld zijn; Sail Amsterdam, dat voortbouwt op de oude Nederlandse koopvaart; of de Nederlandse veemarkten: met de opheffing daarvan dreigt een hele traditie van koopmanschap en vertier verloren te gaan.

Het probleem bij al deze voorstellen is echter dat bij toepassing van de criteria geen enkel voorbeeld voor erkenning in aanmerking komt. Ze zijn allemaal in strikte zin óf niet

bedreigd óf geen meesterwerk. Zo is het Fries al een officiële taal, de waterschappen zijn een taak van de overheid. Het is verder de vraag of Sail Amsterdam en de veemarkt in Purmerend meesterwerken zijn.

Maar voor de bevroren burger die het initiëren van een voordracht overweegt, is er hoop. In de Unesco-ronde van 18 mei 2001 is gebleken dat de toepassing van de criteria veel ruimte voor interpretatie overlaat. Ook bij de tot nu toe negentien erkende meesterwerken lijkt bij de afweging van de criteria soms het principe van 'het voordeel van de twijfel' te zijn toegepast. Blijkbaar moet het nieuwe Unesco-programma 'Meesterwerken van oraal en immaterieel erfgoed' zijn weg nog vinden. Nederland moet zich daarbij niet al te afzijdig opstellen.

Auteurs

Kees Epskamp is coördinator Werelderfgoed bij de Nationale Unesco Commissie in Den Haag en **Peter J.M. Nas** is secretaris-generaal van de Internationale Unie van Antropologische en Ethnologische Wetenschappen (IUAE) en universitair hoofddocent aan het Instituut voor Culturele Antropologie van de Universiteit Leiden.

Literatuur

Blake, J. (z.j.) *Preliminary Study into the Advisability of developing a New Standard-setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage* ('Traditional Culture and Folklore'). Glasgow: School of Law: University of Glasgow.

Burghoorn, A (2001) 'Afblijven!'. In: *de Volkskrant*, juni.
Helden, A. van (2001) *Een halve eeuw Unesco*. Den Haag: Nationale Unesco Commissie, 42.
Nas, P.J.M. en A. Roymans (1998) 'Reminiscences of the Relief of Leiden: A Total Ritual Event'. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 22, No. 4, 550-564.

Abstract

Shamans and snake charmers: a new Unesco program offers world-wide recognition for non-material expressions of culture

Following the inception of the world heritage list in 1972, Unesco set up a program in 2001 to protect 'masterworks of oral and non-material culture'. The Netherlands has paid this program remarkably little attention, whether in terms of press coverage or participation.

The list includes expressions of culture which must meet at least two important criteria: They must be of special value and their continued existence must be under threat. Although Unesco does not express this explicitly, this concerns – just as with material heritage – both the preservation and utilization in a new context.

From the point of view of preserving cultural diversity in a globalising world, it is desirable that the Netherlands show greater involvement in the program. We could assist countries which either have no material heritage or do not have the financial wherewithal to preserve their only cultural expressions. However the Netherlands could also put forward its own oral or non-material heritage, even though it might require some discussion to find cultural expression in this country that meets the set criteria.